

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola

PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

JAKAB RÉKA

**PÁPA VÁROS ZSIDÓ KÖZÖSSÉGÉNEK TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETE
1748–1848**

Budapest, 2013.

I. A DISSZERTÁCIÓ TÁRGYA ÉS CÉLKITŰZÉSEI

Doktori disszertációmban Pápa város rendi korszakbeli zsidó népességének városi integrációját vizsgáltam. Kutatásomban a közösség társadalmi szerkezeti jellemzőinek, valamint az Esterházy család pápai uradalmában és a város gazdasági életében betöltött szerepének meghatározására helyeztem a hangsúlyt.

A polgári korszak hajnalán, 1848 júniusában készült városi zsidó összeírás 2962 fős népességet regisztrált a városban, amely akkor a város lakosságának 24%-át tette ki. A mezővárosi közösségek körében a pápai zsidó község egyedülállóan nagy volta fogalmazta meg bennem a célkitűzést, hogy megvizsgáljam azokat a társadalmi és gazdasági folyamatokat, amelyek együtt hatásának eredményeként létrejöhetett egy ilyen népes közösség.

Kérdésselvetésemnek megfelelően a választott korszak kiindulópontja az első zsidók megjelenése Pápa városban, illetve önálló községi szervezetük létrejötte, amely az 1748-ban kelt földesúri védlevelél kibocsátása időszakára tehető. A rendi korszak lezárulásával bekövetkező társadalmi változások és az utolsó pápai zsidó összeírás keletkezési idejének egybeesése indokolta, hogy ennek az eddig ismert legrészletesebb összeírásnak az időpontját válasszam vizsgálatom záró korszakhatárának.

A magyarországi zsidóság társadalmi és gazdasági emancipálásának igénye a reformkori országgyűléseken érlelődő társadalmi változásokkal párhuzamosan fogalmazódott meg. Ennek eredményeként jöttek létre 1840-ben azok a törvények, amelyek a zsidók gazdasági érvényesülése előtt tágra nyitották a lehetőségeket. A polgári jogegyenlőség irányába tett lépésként pedig 1846-ban eltörölték a zsidóság által egy évszázadon át fizetett különadót, a türelmi adót. Ezek a változások lényegében egybeestek a rendi korszak végével és a magyar társadalomban bekövetkezett változások nyitányával, amelyek a magyarországi zsidóság életében is – egyelőre elsősorban a földesúri joghatóság megszűnése tekintetében – új folyamatokat indítottak el, lezárva újkori magyarországi történetük első szakaszát.

A magyar történetírásban a zsidóság társadalmi és gazdasági jellemzőiről kialakított általános képet az egyes helyi közösségek vizsgálatával lehet pontosítani és árnyalni, figyelembe véve az adott település jogi, gazdasági és társadalmi jellemzőinek sajátosságait, amelyek keretül szolgálva együttesen határozták meg az adott közösség fejlődésének mikéntjét.

Az 1848-ban készült összeírás idején fennálló közösség demográfiai és társadalmi jellemzőinek meghatározásakor és értékelésekor nem tekinthettem el a megelőző száz év alatt zajló politikai, jogi, gazdasági és társadalmi változásokról, amelyek a városi zsidóság integrációját kísérték. Helyzetük megismeréséhez ugyanilyen alapvető volt az uradalmi politika és a városi jogi, gazdasági és társadalmi környezet vizsgálata és megismerése is. Mindezeket figyelembe véve a zsidóság városi integrációjának első lépéseként városi megtelepedésüket vizsgáltam. Ebben döntő kérdés volt a letelepedési engedélyek megadásánál vagy elutasításánál szerepet játszó földesúri megfontolás, valamint a városi magisztrátus viselkedése, továbbá annak tisztázása, hogy mindezek mennyiben befolyásolták a zsidóság letelepedésének mértékét és városon belüli térbeli elhelyezkedését. Mindezekkel szoros összefüggésben vizsgáltam lakhatási viszonyait és városi ingatlanszerzéseiket.

Fontos kérdés volt továbbá számomra az is, hogy a magyarországi zsidóság jogállását meghatározó országos érvényű jogszabályok (törvények és rendeletek) milyen mértékben határozták meg a magánföldesúri birtokon élő zsidó közösség életét, lehetőségeit, illetve mennyiben tapasztalhatunk Pápán ezekkel ellentétes folyamatokat. A társadalmi élet mely szinterein voltak jelen a városban és honnan szorultak ki?

Jogállásukkal összefüggésben vizsgáltam adóztatásukat országos, uradalmi és városi vonatkozásban is, feltételezve, hogy az erre vonatkozó adatokból a helyi zsidó társadalom rétegzettségére, anyagi erejére, az általuk befizetett adóknak az uradalmi jövedelmekben és a városi adóterhekben képviselt arányára is választ kapok, ami egyben a zsidó lakosság vonatkozásában az uradalom és város között fennálló erőviszonyt is tükrözni képes.

Bár a pápai zsidóságra vonatkozó források és szakirodalom teljes feltárására törekedtem, nem volt célom hitközségtörténetet írni. A közösség belső életét egy külön fejezetben vizsgálva, elsősorban a társadalmi vonatkozásokra voltam kíváncsi, ezen belül is a közösség integrációs készségére, továbbá az ezzel szoros összefüggésben álló mentalitásbeli ellentétekre, amelyek korszakunk végén vallási-liturgikus és szokásbeli kérdésekben bontakoztak ki. A zsinagógaépítéssel és rabbiválasztással összefüggő konfliktus vizsgálatával gondoltam megragadhatónak azt a meghatározó folyamatot, amely a magyarországi zsidóság vallási és társadalmi emancipációja kérdésében a befogadó társadalom részéről megfogalmazódó elvárásokra adandó válasz kialakításában lezajlott. A közösség belső életére vonatkozóan fennmaradt kevés forrásból is választ kaphatunk arra, hogy milyen törésvonalak húzódtak a tehetősebb, ennél fogva polgárosultabb és a vallási újítások felé is nyitottabb községi tagok, valamint a kevésbé tehető, általában gazdagabb hitsorsosai házában élő, megélhetését segédként vagy vándorkereskedőként, házalóként kereső, és vallási tekintetben szigorúbb, a hagyományokhoz és szokásokhoz jobban ragaszkodó társaik között. Miből táplálkozott az a nyitottság, és milyen elköteleződés jellemezte azt a közösséget, amely a korszak leghíresebb, magának a többségi társadalomban is rokonszenvet kivívó rabbit, Löw Lipótot választotta vallási vezetőjévé?

A helyi zsidóság társadalmi beilleszkedési folyamatának vizsgálatához néhány olyan területet választottam, ahol a városi lakossággal való érintkezésük leginkább tetten érhető. Ilyenek elsősorban a gazdasági kapcsolatok (kereskedelem, cég- és hitelügylek), a lakhatási viszonyok, valamint korszakunk második felében az iskolai és a társasági integráció. Utóbbiak a zsidóság asszimilációs készségére is rávilágítanak.

A magyarországi zsidóság rendi korszakbeli gazdasági integrációja – eltekintve a céhek elzárkózásától – jelentősnek tekinthető. A gazdasági élet bizonyos területei csaknem teljesen zsidó szakmává váltak. A szakirodalomban régóta megállapított tény, hogy a szabad királyi városokból kitiltott zsidóság, a városi polgárság által uralt céhekből is kiszorulva, illetve távol tartva, a kézművesiparban csak kontárként érvényesülhetett, továbbá a *civitasok* területén kereskedése is többnyire a vásárok idejére korlátozódott. A fennálló tilalmak a zsidóság gazdasági tevékenységét kényszerpályára terelte, azaz megélhetésül olyan tevékenység űzésére kényszerítette, amely nem esett tilalom alá, vagy éppen e tilalmakat megkerülve a fennálló feudális korlátok lebontásában tette őket érdekeltté. Ebben érdekközösségbe kerültek a korszakunk során zajló gazdasági változásokban érintett, az árutermelésbe és értékesítésbe bekapcsolódó uradalmak nagybirtokosaival, akiket a fennálló rend gazdasági béklyói, a forgatható szabad tőke hiánya éppúgy kötöttek. A görögök helyébe lépő zsidó kereskedők lettek általában az uradalmakban megtermelt agrártermékek felvásárlói és értékesítői, az uradalmi haszonvételek bérlői, valamint a nyersanyag-kereskedelem bonyolítói. Éppen ezért megtelepedésük és tevékenységük az uradalmi központi szerepet betöltő mezővárosokra koncentrálnak.

Az uradalmi levéltárban fennmaradt gazdasági iratok segítségével alaposan meg kívántam vizsgálni, hogy korszakunkban az ország vagy a Dunántúl más uradalmihoz hasonló folyamatok zajlottak-e az Esterházyak 18. század közepén szerveződő pápai uradalmában is, illetve a pápai zsidóknak az uradalom és város gazdasági életében vitt szerepe milyen mértékű volt, azaz milyen tényezők tették lehetővé, hogy egy ekkora zsidó

népesség megélhetést találjon a városban. Más uradalmi központokban, mezővárosokban ilyen mértékű koncentrációra ugyanis nem találunk példát. Mindehhez sorra vettem azokat a gazdasági tevékenységeket (regálébérletek, ipar és kereskedelem), amelyekben a helyi zsidók szerepe meghatározó volt.

A pápai zsidóság első száz évének népesedési, migrációs, társadalmi és gazdasági viszonyait folyamatában igyekeztem feltárni, megismerni és leírni, a forrásadottságoktól függően kiemelve egy-egy csomópontot, amely a felsorolt viszonyokról részletes képet nyújtó 1848-as összeírás elemzésével tett megállapításaimmal összevethető. A folyamat végpontjaként értelmezett 1848-as állapotok leírására egy önálló fejezetet szántam. Az összeírás a korabeli pápai zsidó lakosság nagyságának pontos megállapítása mellett, részletes háztartás- és családszerkezeti vizsgálatot, továbbá szerteágazó társadalomtörténeti elemzést tett lehetővé.

II. FORRÁSOK

E disszertáció problémafelvetéseinek vizsgálatát, és így a kapott válaszokat is nagyban meghatározzák a forrásadottságok. Mindaz, amit a pápai zsidóságról elmondtam, többnyire „külső” forrásokra épül. A felhasználható források a korabeli pápai zsidó közösséget jórészt az uradalom, a városi és megyei hatóságok szemszögéből látatják, ugyanis a hitközségi iratok nem maradtak fenn. Ezek a szerteágazó forrástípusok azonban – tapasztalatom szerint – képesek tükrözni a zsidóság városi gazdasági és társadalmi integrációját. A zsidó község iratai segítségével a község belső életének, szerveződésének, társadalmi jellemzőinek és rétegzettségének, továbbá más zsidó közösségekkel fenntartott kapcsolatainak pontosabb és teljesebb megismerésére nyílt volna lehetőség.

A Pápa városban élt zsidókra vonatkozóan négy levéltári egység őrzött meg nagyobb számú iratanyagot. Először is az Esterházy család pápai uradalmi levéltára, amelynek részeit ma több intézmény őrzi. A fennmaradt dokumentumok egy része az uradalmi adminisztrációra, kormányzásra, nagyobb részük az uradalmi gazdálkodásra vonatkozik. Az előbbieket közé tartoznak az uradalmat közvetlenül irányító prefektus és a földesúr napi levelezéseit tartalmazó levélmásolati könyvek, valamint a többi tisztviselő napi munkáját dokumentáló iratok, a felsőbb hatóságokkal (vármegye, helytartótanács, kamara) folytatott levelezések, a földesúri joghatósággal összefüggő iratok. A gazdasági iratok közt számadások, úrbéri iratok, a földesúri haszonvételekkel, gazdálkodással kapcsolatos források találhatók. A felsorolt irattípusok közt előforduló zsidókra vonatkozó adatokat a következő nagyobb egységekbe lehet sorolni: 1. földesúri joghatóság ügye (védelem, bíraskodás), letelepülő zsidók jogai; 2. a zsidók által fizetendő adók ügye, az uradalom ezekből származó bevételei; 3. letelepedési és lakhatási jog megszerzése; 4. ház- és ingatlanügyek (vásárlás, bérlet); 5. gazdasági tevékenység: regálé bérlemények, kereskedelem, ipar, céhügyek.

Az uradalmi iratok közt található összeírások esetlegessége miatt szükséges volt átnézni a helytartótanács zsidókkal foglalkozó ügyosztályi iratai közt fennmaradt, bizonyos rendszerességgel, azonos szempontok szerint, többnyire a türelmi adó ügyében készült összeírásokat is. 1781-ből, majd az 1795–1846 közötti időszakból maradtak fenn az összeírások.

A kutatás során felhasznált harmadik forrásegyüttest Pápa város önkormányzatainak, mindenekelőtt a Belsőváros magisztrátusának jegyzőkönyvei alkotják. A töredékesen fennmaradt városi levéltár iratai közül a városi zsidóságra vonatkozó

kutatáshoz csupán ezek, az 1794–1847 közötti időszakból hiányos sorozatot alkotó jegyzőkönyvek voltak hasznosíthatók. Jellemzően ezekből ismerhetők meg a helyi zsidók kisebb polgári peres (többnyire adósságokra vonatkozó), valamint fegyelmi ügyei, továbbá a városi ingatlanszerzésükre vonatkozó adatok.

A rendelkezésre álló források jelentős részét teszik ki a vármegyei iratok, amelyek nagyrészt általánosabb igazgatási kérdéseket érintenek. Ezekben az iratokban lehet – többek közt – végigkövetni a zsidó közösségek által Mária Terézia kora óta fizetett türelmi adó ügyét. A vármegyei felsőbb hatóság elé kerültek mindazon ügyek, amelyeket az úriszék, illetve a városi magisztrátus fórumain nem tudtak elintézni, vagy amelyeket valamelyik kormányzékhez továbbítottak. A vármegyei hatóság beavatkozása vált szükségessé az 1840-es években a zsidó közösségen belül a zsinagóga építése és az új rabbi megválasztása körül kialakult heves és hosszan tartó vitában. Ennek köszönhetően a vármegyei iratok a zsidó község belső életére vonatkozóan olyan értékes adatokat őriztek meg, amelyek a hitközségi iratok hiányában pótolhatatlanok.

A pápai zsidóságra vonatkozóan további adatokat gyűjtöttem az Esterházy család cseklézi uradalmi irataiból, amelyek a család ezen ágának 1829-ben zálogba adott pápai uradalom teljes vagyonelejtését és számadásait is megőrizték. Közvetett adatokat tartalmaznak a pápai céhek iratai is, ezek közül csak azon szakmákét kutattam, amelyekben a zsidó kézművesekre vagy nyersanyag kereskedőkre adatokat remélhettem (szabók, vargák, szűcsök, szíjártók). Néhány apró, elsősorban kereskedelmi és regálé ügyletekre vonatkozó adat található a szomszédos (veszprémi püspöki, tihanyi bencés) uradalmak gazdasági iratai közt. Az ilyen szórványadatok előbukkanása teljesen esetleges volt, mivel további levéltárak szisztematikus átvizsgálása kutatásom kereteit és lehetőségeit meghaladta volna.

Az országosan elrendelt 1848. évi zsidó összeírást a vármegyei hatóságok hajtották végre, Veszprém megye esetében ezen adatsorokat is a vármegyei levéltár őrzi. A disszertáció alapforrását jelentő 1848-as név szerinti összeírásról kissé részletesebben szükséges szólni. Közvetlen előzménye a pesti zsidók összeírásának elrendelése volt 1848. április 22-én, miután a zavargások felerősödésével a pesti polgárság a városban engedély nélkül megtelepedett zsidók kiűzését követelte. A cél a lakhatási engedélyek felülvizsgálata volt.

A zsidók számbavétele országosan egy speciális lélekösszeírást eredményezett. Az összeírás céljából következett, hogy az adott településen, így Pápán is igyekezett a teljes zsidó népességet számba venni. Az engedély nélkül a városban élő, vagy a nem pápai illetőségű, ideiglenesen a városban tartózkodó (pl. iparos legény) zsidó lakosok összeírása minden korábbi, bármilyen célból (pl. adókimutatás, népszámlálás) készült összeíráshoz képest szélesebb körű és teljesebb adatsort eredményezett. Míg korábban a türelmi adó megállapítása céljából készült összeírásokból az *extraneusok* és az ún. *indigenák* kimaradtak, most éppen ezek pontos számának a megállapítása volt a cél úgy, hogy az engedéllyel itt lakó és állandó lakos zsidókat is összeírták. Ezért az adatsor – a lélekösszeírásokhoz hasonlóan – az állónépesség mellett a *migráns*, mozgó elemeket is tartalmazza: a városban tanuló fiúkat, vándor iparos legényeket stb., tehát a teljes jelenlévő népességet.

Az elemzés elvégzéséhez szükség volt a személyek adatainak adatbázisban való feldolgozására, normalizálására és kódolására. Az összeírás a zsidó háztartások szerinti egységekben tartalmazza a népességet. Az egy ház(tartás)ban élő családtagok és rokonok státuszát a háztartásfőhöz viszonyítva állapították meg (pl. felesége, fia, leánya, öreganyja, testvére, anyósa, menyé, sógora, unokája, mostohafia, mostohalánya, rokona stb.), a meghatározást a családtag neve elé írva be. Ezeket a jelöléseket külön rubrikában vettem fel, és abban az esetben, ahol ezt nem jelölték, de egyértelműen megállapítható volt a

családtag vagy lakó státusza, értelemszerűen kiegészítettem. A státuszjelölést egységesítettem és némileg szűkítettem. Több generációs házaspárok együttélése esetében minden családtag státuszát a családfőhöz viszonyítva adtam meg. A háztartásfő feleségének leánykori nevét – néhány kivételtől eltekintve – pontosan, vezetéknévvel együtt jelölték. A gyermekek esetében azonban nem tüntették fel külön a családnevet, így azokat is pótolni kellett az adatbázisban. A háztartásban élő rokonok esetében – ha a családnevük különbözött – külön feltüntették azt, ezzel segítve a státusz egyértelmű meghatározását ott, ahol erre az összeírók nem tértek ki. A háztartásban élő legények, szolgák, alkalmazottak esetében szintén külön jelölték a családnevüket. Statisztikai adatsorok könnyebb kinyerése érdekében kódolással egységesítettem az egyes személyek családi státuszát, nemét, családi állapotát és születési helyét. Továbbá szükség volt az összeírásban előforduló foglalkozások tipizálás szerinti besorolására is, hogy a számos (29 kézműves és többféle kereskedő) szakmát űző háztartásfőt és háztartástagot egységes szempontok szerint tudjam elemezni és értékelni.

III. EREDMÉNYEK

A pápai zsidóság gazdasági, társadalmi, kulturális integrációs folyamata – általános jellemzőit tekintve – hasonló volt a Dunántúl más településein zajló folyamatokhoz. Különbségek mutatkoztak azonban annak kezdetét és intenzitását illetően. A nyugati határszél Esterházy-és Batthyány birtokain a zsidóság befogadása már korábban lezajlott a bevándorlás irányának megfelelően, mint a Dunántúl többi földesúri központjában. A pápai zsidó közösség nagyjából ez utóbbiakkal egy időben jött létre, illetve néhány évtizeddel meg is előzte ezeket. Részletes feldolgozások hiányában az egyes településeken zajló folyamatok összehasonlítására nem volt módom, ezért csak általános megállapításokat tehettem. Elmondható, hogy a zsidók helyi befogadására, jogállására, gazdasági tevékenységének jellegére általános sémák jellemzők, a folyamat a legtöbb helyen hasonlóan zajlott. Ezeket illetően a pápai zsidóság helyzete nem tekinthető rendkívülinek. Integrálódásuk gyorsaságát és mértékét illetően azonban jelentős különbségek láthatók. Ezt mindenképp a népesség nagy koncentrációja, a beköltözők nagy száma mutatja meg, ami a zsidóság és a befogadó közeg kölcsönös integrációs hajlamát mutatja. Elemzésemben ezen – olykor ellentétes irányú – integrációs tényezők együtthatását mutattam be, amelyek összességükben járultak hozzá ezen egyedülállóan nagy mezővárosi közösség kialakulásához. Hasonló részletességű vizsgálatok hiányában nem volt lehetőségem olyan összehasonlító elemzést végezni, amely eredményeként választ kaphattam volna arra a kérdésemre, hogy a Dunántúl mezővárosai, uradalmi központjai közül miért éppen Pápan talált megélhetést ilyen nagyszámú zsidó lakos. Így csak a helyi sajátosságokat van módom hangsúlyozni. Véleményem szerint a zsidóság letelepedéséhez és boldogulásához szükséges feltételek leginkább Pápa város esetében álltak rendelkezésre. Ezek közt mindenképp a földesúri felismerést kell említenem, amely a zsidók gazdasági tevékenységében hasznot látva, tudatos telepítési politikát folytatva, nyitott volt befogadásukra. Másodsorban, de legalább ennyire jelentős mértékben a város földrajzi fekvése (elsősorban Győr közelsége), természetföldrajzi adottságai (télen is hasznosítható vízi energia), jogi helyzete (kiváltságai), gazdasági környezete, piaci szerepe, kereskedelmi és kézművesipari fejlettsége együttesen határozták meg a feltételeket, azaz adtak teret a zsidóság tevékenységének. E kedvező tényezők együttállása meghatározta az érvényesülés és az egzisztenciák minőségét is. Ebben látom a zsidó népesség városi lélekszáma folyamatos és gyors növekedésének kulcsát. A kedvező környezet olyan tevékenységek, vállalkozások folytatását tette lehetővé, amelyek további munkaerőt igényeltek, s így maga

a formálódó közösség – igényt tartva munkaerejükre – vált képessé újabb- és újabb betelepülők számára egzisztenciát biztosítani.

A zsidóság befogadása és életlehetőségeinek biztosítása ütközőpont volt az uradalom és a város kapcsolatában. Érvényesülésük feltételei, és így közösségük lélekszámának növekedése is földesúri döntés függvénye volt, amelyek biztosítása szinte kivétel nélkül a városi polgárság érdekeit sértette. Részletesen bemutatva ezeket az elsősorban gazdasági jellegű érdekellentéteket, eredményeim a korszak zsidóságának történetére vonatkozó eddigi ismereteinket a befogadó uradalom és a város viszonylatában is bővítik. A jelentős kiváltságokkal bíró városi polgárság nem volt képes döntő befolyással lenni az uradalmi központban érvényesülő folyamatokra. A helyi zsidóság integrációjának elsődleges tényezője gazdasági tevékenysége volt. Ez játszott szerepet a kezdeti befogadása során, és ez határozta meg érvényesülési lehetőségeit, társadalmi kapcsolatait, konfliktusait is. A rendelkezésre álló források alapján korszakunkban nem érhető tetten a zsidósággal szembeni elhatárolódásban, elkülönülésben olyan szempont, amely bármilyen gazdasági megfontolást, haszonelvű döntést felülírhatott volna. Ez érvényesült a lakhatás, ingatlanszerzés, adóztatás, a földesúri haszonvételek, a helyi kereskedelem és ipari vállalkozások terén is. A gazdasági kapcsolatok és potenciál pedig a társasági integrációra voltak meghatározó hatással. Ezzel magyarázható, hogy a rendelkezésemre álló forrásokban korszakunkban többnyire olyan társadalmi konfliktusokra találtam példát a zsidóság és környezete között, amelyek alapja valamilyen gazdasági érdekütközés volt.

A pápai zsidóság községi (vallási) szervezetére, a közösség belső életére vonatkozóan kutatásom a közösségen belül a 19. század közepén kialakult vallási-szokásbéli konfliktusok, a közösség tagjai közt húzódó társadalmi törésvonalak feltárásában hozott újabb eredményeket. A források segítségével a pápai példa bemutatásával megragadhatóvá vált a magyarországi zsidóságon belül a vallási reform-folyamatok és az emancipáció hatására kialakult megosztottság.

Az 1848. évi név szerinti összeírás adatainak jellege és a vizsgált népesség magas lélekszáma részletes demográfiai vizsgálatot tett lehetővé, amelynek megállapításai tükrözni képesek a korabeli pápai zsidó álló népesség tényleges demográfiai jellemzőit. Ugyanakkor a népességnek csak az 1848. évi állapotára vonatkozóan tehettem megállapításokat, családrekonstrukciós vizsgálatra nem vállalkozhattam. Ennek oka, hogy a hitközség iratanyagának pusztulása miatt nem állt rendelkezésemre olyan egyéb forrás, pl. anyakönyv, amely segítségével az egész közösségre vonatkozóan népesedési tendenciákat, vagy folyamatokat mutathattam volna be. Tudomásom szerint ilyen nagyszámú zsidó népességről részletes család- és háztartásvizsgálat még nem született. Az elemzés eredményeként elmondható, hogy a pápai zsidóság demográfiai viselkedése, a népesség család- és háztartásszerkezeti jellemzői nem mutatnak lényegi eltérést a korszak magyarországi nem zsidó népességére vonatkozó szakirodalmi megállapításokhoz képest. A zsidó társadalom foglalkozási megoszlása a vizsgált száz év során differenciálódott, egyre többféle szakma üzésével sokrétűbbé vált, elősegítve a jogi tekintetben homogén közösség társadalmi rétegződését.

Bár a szűkebb értelemben vett Magyarország 31 vármegyéjéből, valamint 15 szabad királyi városából fennmaradt a zsidóság 1848. évi összeírása, a történettudomány ezen összeírásoknak csak a töredékét hasznosította. Mindaddig nem került sor az összeírások olyan átfogó vizsgálatára, amely a korabeli zsidóság társadalmi, gazdasági, demográfiai és kulturális állapotáról összehasonlító elemzést tenne lehetővé. Reményeim szerint disszertációm hozzájárul a majdan megvalósuló szintézishez.

A disszertációban megragadni próbált és leírt folyamatok szoros összefüggésbe hozhatók a polgárosodás problematikájával. Mindenekelőtt abban az eredeti

értelmezésben, miszerint a kiváltság nélküli rétegeket is be kell emelni az alkotmányos keretek közé. A magyar társadalomban meginduló polgárosodási folyamat motorja a feudális kötöttségek felszámolásának igénye volt, amely elsősorban gazdasági megfontolások nyomán fogalmazódott meg. A zsidóság érvényesülésében pedig létérdek volt a rendi keretek megkerülése, azok bomlasztása. Az ő vonatkozásukban a rendi országgyűléseken megfogalmazódó jogi emancipáció is a fennálló merev rendi elkülönülést, a zsidó honpolgárok megkülönböztetésének megszüntetését célozta, elsősorban a türelmi adó eltörlésével és az adózó népelességgel azonos jogállás alá helyezésükkel. A pápai zsidóságra vonatkozó vizsgálat azt mutatja, hogy ez a folyamat helyben jóval korábban, a 18. század utolsó harmadában kezdett kibontakozni azáltal, hogy a haszonelvűség, a gazdasági szükséglet engedékenyebbé tette a befogadó közeget.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL KÉSZÜLT PUBLIKÁCIÓK

JAKAB Réka (2006), Pápa város zsidó társadalma a XIX. század első felében, *Acta Papensia* VI. 1–4. 95–122.

JAKAB Réka (2008), Pápa város zsidó társadalma a 19. század első felében. In: GAUCSÍK István, NOVÁK Veronika [szerk.], *Archivum Sala IV. Vágsellye*. 53–64.

JAKAB Réka (2009), Egy zsidó órás a református Ókollégium udvarán. Pápa város zsidó társadalma az 1848-as összeírás tükrében, *Budapesti Negyed* (Nyár) 64. 17–41.

JAKAB Réka (2010), "Kóser-e a rabbi?" Ortodoxok és újítók a pápai zsidó községben az 1840-es években, *Századok* 144. évf. 3. 595–616.

JAKAB Réka (2010), Zsidóság a veszprémi püspöki és káptalani birtokokon 1848 előtt. In: HERMANN István, KARLINSZKY Balázs [szerk.], *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém. 227–255.

JAKAB Réka (2013), Zsidók az Esterházy család pápai uradalmának gazdasági életében a XVIII. században. In: BORSY Judit [szerk.], *Uradalmak térben és időben. Baranyai Történelmi Közlemények* 5.